

Contouren van een nieuw Jeruzalem

Hebreeën en Openbaring over de eschatologische wereldstad

P.H.R. van Houwelingen

Ter introductie

Jeruzalem is een bijzondere stad: de enige plaats ter wereld die de bijnaam ‘heilige stad’ draagt. Al eeuwenlang een bedevaartsoord voor joden, christenen en moslims. Jeruzalem heeft dan ook een bijzondere geschiedenis. Het is vanouds de stad van de tempel en als zodanig het middelpunt van het heilige land. Jeruzalem was de heilige stad omdat daar de tempel stond, de woning van de heilige God. Van dat trotse heiligdom is tegenwoordig weinig meer over. Bij de verovering van Jeruzalem door de Romeinen ging de tempel in vlammen op. Het enige gedeelte dat nog overeind staat, is een stuk muur. De beroemde klagmuur in Jeruzalem, waar talloze joden het droevige lot van hun tempel komen bewenen. Wat eens een heilige stad was, is in onze tijd een hevig twistpunt geworden tussen joden, christenen en moslims. Is Jeruzalem de stad van de tempel, van de kerk of van de moskee?

Maar Jeruzalem is niet alleen een bijzondere stad vanwege haar geschiedenis, zij heeft ook een bijzondere toekomst. Er komt volgens de bijbel een nieuw Jeruzalem in zicht. Profeten hebben het voorgezegd, de eerste christenen hebben ernaar verlangd, Johannes heeft de toekomstige glorie van Jeruzalem in een visioen te zien gekregen. De HEER, de Almachtige, gaat een nieuwe Godsstad stichten. Niet door de bestaande stad te restaureren en het vroegere heiligdom te herbouwen. Ook niet door de vergane glorie uit vroegere eeuwen terug te brengen. **Het nieuwe Jeruzalem is een nieuwbouwproject. Niet van onderaf, maar van bovenaf wordt de stad opgebouwd. Om als heilige stad, kant en klaar, uit de hemel neer te dalen.** Een stad die eeuwig standhoudt. Als God komt wonen bij de mensen, is dat niets minder dan de hemel op aarde. Zo wordt het eindelijk vrede in Jeruzalem!

Deze bijdrage behandelt het Bijbels-theologische thema van het nieuwe Jeruzalem als eschatologische wereldstad. Binnen het Nieuwe Testament komt dit thema (afgezien van een korte notitie door Paulus in Galaten 4) hoofdzakelijk aan de orde in de brief aan de Hebreeën en in het boek Openbaring. Juist over die beide nieuwtestamentische geschriften heeft degene aan wie deze feestbundel is opgedragen twee afzonderlijke boeken gepubliceerd, waarin hij allerlei parallellen aanwijst.¹ En het lot van Jeruzalem speelt in zijn werk een sleutelrol. Welk perspectief heeft de heilige stad? Na bespreking van de belangrijkste gegevens uit Hebreeën en van enkele voorbereidende tekstgedeelten uit Openbaring zal ik me concentreren op het visioen waarin Johannes **de contouren te zien kreeg van een nieuw Jeruzalem**, de stad die God vanuit de hemel laat neerdalen op aarde – de enige wereldstad die werkelijk toekomst heeft.

Hebreeën over de eschatologische wereldstad

Van Abraham wordt in de brief aan de Hebreeën gezegd dat hij, als tentbewoner in het beloofde land, ‘uitzag naar een stad met fundamenten, door God zelf ontworpen en gebouwd’ (Heb. 11:10). Die stad met fundamenten (*themelioi*) verwijst waarschijnlijk naar Psalm 87:1, waar Sion bezongen wordt als internationale wereldstad, stevig gefundeerd door niemand minder dan de HEER zelf, die haar poorten liefheeft. ‘Zijn grondslagen (LXX: *themelioi*) zijn op de bergen der heiligheid’. **Maar een stad die door de Schepper zelf ontworpen en gebouwd**

¹ Zie D. Holwerda, *Hebreeën: vertaling met korte aantekeningen en 18 bredere studies* (Kampen, 2003), 50, noot 10; D. Holwerda, *Uit Egypte heb Ik mijn zoon geroepen: de kern van de ‘Openbaring aan Johannes’* (Kampen, 2003), 61-62.

is, moet het aardse Sion letterlijk en figuurlijk te boven gaan. Zo'n bouwproject vereist een nieuw wereldbestel, met de funderingen van het nieuwe Jeruzalem (Op. 21:14,19-20). Dat Abraham en de andere aartsvaders in geloof verlangden naar een hemelse realiteit die ver uitgaat boven Jeruzalem, een woonomgeving waarvan ze tijdens hun leven hoogstens een glimp konden opvangen, moet de lezers van de brief aan de Hebreeën helpen om op hun beurt de betekenis van het aardse Jeruzalem als traditionele Godsstad te relativiseren. Alle gelovigen, die met Abraham uitzien naar het hemelse vaderland in de verte, hebben immers dezelfde eindbestemming. Voor hen allen heeft God in de hemel een stad gereedgemaakt die zijn volk tot vaste woon- en verblijfplaats zal dienen (Heb. 11:16b).

In Hebreeën 12:22 wordt het hemelse Jeruzalem de stad van de levende God genoemd, met een grotere uitstraling dan de vroegere Sionsberg. Geestelijk gesproken hebben de lezers van de brief het doel van hun pelgrimsreis bereikt, wanneer ze tot God naderen. Dat 'naderen' (*proserchesthai*) lijkt te refereren aan het opgaan naar Jeruzalem, met het huis van de HEER als centrale ontmoetingsplaats voor alle stammen van Israël (Psalm 122 is een pelgrimslied in deze setting). Voor de Hebreeën geldt het hemelse Jeruzalem als een trefpunt dat alle vroegere ervaringen van Israël overtreft, een basis voor het geloof biedt die solider is dan ooit, maar daarom ook grotere verantwoordelijkheid van hen vraagt. Deze stad vormt een absoluut hoogtepunt. Het hemelse heiligdom ligt immers open, wanneer men God benadert via Jezus Christus: dan betreedt men een liturgische ruimte van hemel en aarde samen. Naderen tot de levende God met zijn heilige engelen, dat grijpt vooruit op de eschatologische ontmoeting in het onwankelbare koninkrijk van de HEER (verg. 12:28).²

'Wij hebben hier immers geen blijvende stad, maar wij zoeken de toekomstige', aldus Hebreeën 13:14. Dit wordt vaak opgevat als een algemene uitspraak over de vergankelijkheid van het leven of het loslaten van onze zekerheden: wij hebben geen blijvende plek op deze aarde. Volgens Reiling bijvoorbeeld is de stad niet Jeruzalem, maar een beeld voor de wereld; enerzijds de aardse wereld, die niet blijvend is, anderzijds de toekomstige wereld, het doel van onze zoektocht.³ Deze interpretatie is echter niet in lijn met eerdere uitspraken in Hebreeën over de stad van de toekomst, zoals die in het voorgaande aan de orde geweest zijn. Er staat niet dat wij geen blijvende plaats (*topos*) hebben, maar dat wij geen blijvende stad (*polis*) hebben.⁴ Onnodig vaag blijft ook de meer op stadsbewoners toegespitste interpretatie, alsof het hier gaat over de nadelen en gevaren van het stadsleven voor gelovige mensen.⁵ Het doel van onze zoektocht is volgens Hebreeën het nieuwe Jeruzalem en daarom moet met de stad die niet blijft het oude Jeruzalem bedoeld zijn. Vers 12 verwees naar het lijden van Jezus 'buiten de poort', dat wil zeggen buiten de Jeruzalemse stadspoort. Direct daaraan gekoppeld is de oproep: 'Laten wij dan naar Hem toegaan, buiten het legerkamp, en zijn smaad dragen' (Heb. 13:13).⁶ Jezus werd de stad uitgezet om achter de muren en buiten de poort gekruisigd te worden. Wie zich in geloof bij Hem voegt, zal het Jeruzalem van hier kwijtraken. Dit

² De enige andere passage in het Nieuwe Testament waar de berg Sion ter sprake komt is Openbaring 14:1-5. Het lijkt erop dat daar precies de hemelse scène beschreven wordt waarop de schrijver van de brief aan de Hebreeën doelde. De Sionsberg is identiek met de stad van de levende God, het hemelse Jeruzalem.

³ J. Reiling, *Hebreeën* [Tekst & Toelichting] (Kampen, 1994), 145.

⁴ P.H.R. van Houwelingen, 'Wij hebben hier geen blijvende stad' *De Reformatie* 79 (2003), 49-52.

⁵ Vgl. J.C. De Young, *Jerusalem in the New Testament: the significance of the city in the history of redemption and in eschatology* (Kampen, 1960), 107; George Wesley Buchanan, *To the Hebrews: A New Translation with Introduction and Commentary* [The Anchor Bible] (New York, 1972), 235-236. Contra Floyd V. Filson, 'Yesterday': *A Study of Hebrews in the Light of Chapter 13* (London, 1967), 66-70; Craig R. Koester, *Hebrews: A New Translation with Introduction and Commentary* [The Anchor Bible] (New York, 2001), 570-571.

⁶ Het legerkamp is hier een metafoor voor Jeruzalem: P.W.L. Walker, *Jesus and the Holy City: New Testament Perspectives on Jerusalem* (Grand Rapids, 1996), 216-217. Vers 11 brengt deze metafoor in verband met de situatie van het volk Israël in de woestijntijd; op grote Verzoendag moesten alle karkassen van geslachte dieren met huid en haar verbrand worden buiten het tentenkamp. Zo heeft ook Jezus zich laten afslachten, als een uniek offer tot verzoening van onze zonden (Heb. 10:1-18), buiten de stadspoort van Jeruzalem.

geloof deelt de schrijver van de brief aan de Hebreeën met zijn lezers; vandaar dat de oproep in de wij-vorm gesteld is. Als die lezers zelf in de stad Jeruzalem woonden, heeft zijn oproep voor hen concrete betekenis gekregen. Messiasbelijdende joden hoefden niet langer hun tent op te slaan binnen het kamp van het orthodoxe jodendom. In het spoor van Jezus waren ze zelfs bereid Jeruzalem los te laten. Dat gebeurde bij haar belegering door de Romeinen. Vlak voor of nog tijdens de stadsomringeling vertrok de christelijke gemeente uit Jeruzalem naar een toevluchtsoord buiten de grenzen van Israël, Pella in Transjordanië.⁷

De stad van hier, Jeruzalem op aarde, is niet blijvend en heeft geen toekomst. De verovering door de Romeinen en de tempelverwoesting in 70 na Chr. betekende voor haar het begin van het einde. Wij moeten ons heil dus elders zoeken, en wel in de richting van de Gekruisigde die na zijn overwinning op de dood voorgoed in Gods nabijheid verblijft. Wij verlangen naar een nieuwe Godsstad. In de heilsprofetie van Jesaja heet Jeruzalem een gezochte stad (Jes. 62:12 LXX: *epizètoumenè polis*), wanneer Sion geen versmade vrouw meer is. Opgetogen zal Gods volk dan door haar poorten binnentrekken. Dat is de toekomstige stad die wij zoeken (Heb. 13:14: *epizètoumen*). Die stad bevindt zich nu nog in de andere wereld, maar zij zal ook in deze wereld gevestigd worden, wanneer God zijn tent opslaat onder de mensen. Op haar moeten alle christenen zich oriënteren, niet op het aardse Jeruzalem. Zalig degenen die door de poorten het hemelse Jeruzalem mogen binnengaan (Op. 22:14). Dan zullen wij namelijk wél een blijvende stad vinden – de onverwoestbare stad van de toekomst!

Openbaring over de eschatologische wereldstad

In de laatste twee hoofdstukken van het boek Openbaring beschrijft Johannes een nieuw Jeruzalem, dat hij op aarde zag neerdalen vanuit de hemel. Hij mocht de toekomstige Godsstad aanschouwen, waar de Almachtige voorgoed onder mensen woont. Toch is dit niet het eerste signaal van perspectief voor Jeruzalem uit Openbaring. In de overwinningsbelofte uit de brief aan Filadelfia komt de Godsstad van de toekomst al tevoorschijn: 'Ik zal op hem de naam schrijven van mijn God en van de stad van mijn God, het nieuwe Jeruzalem dat bij mijn God vandaan uit de hemel zal neerdalen, en ook mijn eigen nieuwe naam' (Op. 3:12). Wie overwint, draagt niet alleen de naam van God en van Jezus Christus, maar ook de naam van het nieuwe Jeruzalem. Deze belofte, anticiperend op de neerdalende stad die Johannes nog te zien zal krijgen, schept voor de hoorders en lezers van het boek Openbaring hoopvolle verwachtingen. Blijkbaar mag men zich door het overwinnend geloof in Jezus Christus beschouwen als een van de toekomstige bewoners van het nieuwe Jeruzalem!

Vooruitgrijpend op de beschrijving van het nieuwe Jeruzalem, zijn er nog enkele plaatsen in Openbaring waar de Godsstad al eerder ter sprake komt, namelijk in hoofdstuk 11, hoofdstuk 14 en hoofdstuk 20. Ik zal die plaatsen nu eerst nagaan.

Openbaring 11: Johannes krijgt de opdracht om met een rietstok de maten op te nemen van de tempel en het altaar, maar ook om degenen af te meten die God daar aanbidden. De voorhof van de tempel moet hij echter overslaan. 'Meet die niet op, want hij is bestemd voor de heidenen, die de heilige stad tweeënveertig maanden lang zullen vertrappen' (Op. 11:2b). Hier wordt Jeruzalem de heilige stad genoemd, vanwege het tempelheiligdom dat zij altijd heeft geherbergd en in contrast met de heidenen die haar heiligheid zullen aantasten. Te denken is aan wat Jezus Christus ooit profeteerde: Jeruzalem zal vertrappt worden, tot de tijd van de heidenen voorbij is (Luc. 21:24). Dit stond in het kader van zijn profetie over de

⁷ P.H.R. van Houwelingen, 'Vlucht naar voren: het vertrek van de christenen uit Jeruzalem naar Pella', *Theologia Reformata* 45/4 (2002), 339-361 = 'Fleeing Forward: The Departure of Christians from Jerusalem to Pella', *Westminster Theological Journal* 65/2 (2003), 181-200.

tempelverwoesting. Wanneer de heidenen komen, zullen zij de heilige stad samen met haar trotse tempel onder de voet lopen (zie voor dit motief ook Dan. 8:13 LXX; Jes.63:18).

Het meten door Johannes wil dan ook niet zeggen dat de Jeruzalemse tempel van het oordeel wordt uitgezonderd. Dan zou hier de christelijke gemeente zijn bedoeld, een veilige tempel in de hemel. Deze interpretatie is echter voor Openbaring 11 onhoudbaar. Aan het slot wordt de hemelse tempel genoemd, zodat aan het begin de aardse tempel bedoeld moet zijn. Anders valt de vermelding van het altaar ook niet te verklaren. Bij Ezechiël wordt de nieuw te bouwen tempel opgemeten (Ez. 40-42). Maar zoals den Dulk betoogt, kan opmeten in de bijbel ook negatieve betekenis hebben, niet om te bouwen maar om te slopen (2 Kon. 21:13; Klaagl. 2:7-8; verg. Jes. 34:11; Am. 7:7-9; in 2 Sam. 8:2 worden mensen op die manier gemeten). De gebruikte rietstok is immers gelijk aan een roede, teken van strafgericht (*rhabdos*; Op. 2:27; 12:5; 19:15). Alleen valt de tempeldienst – gebouw, altaar en tempelgangers – onder Gods directe zeggenschap, terwijl de voorhof voor een bepaalde periode aan de heidenen gegeven wordt. Zij zijn degenen die de hele stad *inclusief haar tempel* zullen vertrappen.⁸ Maar, zegt het boek Openbaring met deze profetische flashback, dat alles gebeurt in het kader van Gods oordeel. Als Hij een einde maakte aan de tempeldienst en Jeruzalem onder de voet liet lopen door heidense Romeinen, bepaalt Hij ook wanneer de tijd van de heidenen voorbij is.⁹

Twee getuigen gaan vervolgens profeteren, maar zij zullen worden gedood. ‘Dan liggen hun lijken op het plein van de grote stad die in figuurlijke zin Sodom of Egypte heet, de stad waar ook hun Heer gekruisigd is’ (Op. 11:8). Met de grote stad wordt in het boek Openbaring altijd het goddeloze Babylon bedoeld (Op. 16:19; 17:18; 18:10,16,18,19,21); in overeenstemming daarmee is meer dan eens sprake van het grote Babylon (Op. 14:8; 16:19; 17:5; 18:2). Het lijkt erop dat die grote stad hier functioneert als natuurlijke tegenpool van de heilige stad: Babylon ofwel Rome versus Jeruzalem.

Toch ligt het bij nader inzien iets gecompliceerder. Onwillekeurig moet men bij de grote stad ook aan Jeruzalem denken, vanwege de verwijzing naar de kruisiging van de Heer. Dat hoeft echter niet bedoeld te zijn als een geografische sleutel; het kan ook aanduiden dat Babylon door het doden van de twee getuigen de rol van Jeruzalem op zich heeft genomen, maar dan het Jeruzalem dat zich door het kruisigen van de Heer gedroeg als het goddeloze Sodom en het onderdrukkende Egypte.¹⁰ Jeruzalem heeft zichzelf als het ware ontheiligd door Jezus Christus te laten kruisigen. Dan zijn de grote stad en de heilige stad niet langer tegenpolen van elkaar. Het onderscheid vervaagt. Wanneer het oude Jeruzalem door haar gedrag min of meer opgaat in een grote, goddeloze en onderdrukkende wereldmacht als het Romeinse Imperium, kan alleen het nieuwe Jeruzalem nog aanspraak maken op de exclusieve titel ‘heilige stad’ (Op. 21:2,10; 22:19).

Openbaring 14: Het oordeel wordt beschreven als de ultieme druivenoogst. Johannes ziet een engel verschijnen, die zijn sikkels op de aarde werpt om de druiven in de aardse wijngaard

⁸ Matthijs den Dulk, ‘Measuring the Temple of God: Revelation 11.1-2 and the Destruction of Jerusalem’, *New Testament Studies* 54/3 (2008), 436-449.

⁹ Bij de gebruikelijke datering van Openbaring (omstreeks 95 na Chr.) was de tempelverwoesting al een feit. Dit sluit echter niet uit dat Johannes visionair teruggeplaatst wordt naar de vroegere situatie, toen de tempel nog functioneerde. Het is dus niet nodig te veronderstellen dat in 11:1-2 een ouder visioen is verwerkt.

¹⁰ Richard Bauckham, *The Climax of Prophecy: Studies on the Book of Revelation* (Edinburgh, 1993), 172; Stephen S. Smalley, *The Revelation to John: A Commentary on the Greek Text of the Apocalypse* (Downers Grove, 2005), 282. De jubilaris meent zelfs dat Babylon identiek is met Jeruzalem (D. Holwerda, *De Schrift opent een vergezicht* (Kampen, 1998), 336 en 372 noot 11; *Uit Egypte*, 9-10). Zie echter A.G. Soeting, *Auditieve aspecten van het boek Openbaring van Johannes* (Z.p. [Zoetermeer], 2001), 41-42. Hij wijst op twee uitdrukkingen uit de directe context die moeilijk tot Jeruzalem te beperken zijn: ‘volken, stammen, talen en naties’ in vers 9 en ‘de mensen die op aarde leven’ in vers 10. Soeting wil ‘de grote stad’ wel geografisch opvatten, maar dan als Rome in uitgebreide zin: Jeruzalem is gelegen in het Romeinse Rijk.

te oogsten en in de grote perskuip van Gods toorn te gooien. ‘De wijnpers werd buiten de stad getreden’ (Op. 14:20a). Het boek Openbaring gebruikt hier profetische beeldspraak, die bij Jesaja en Joël te vinden is (Jes. 63:3,6; Joël 4:13). In deze beeldspraak moet met de stad wel Jeruzalem bedoeld zijn. Degenen die haar vertraptten (Op. 11:2) worden nu zelf vertrappt, als druiven onder tredersvoeten. In Openbaring 19:15 lezen we dat Jezus Christus, de ruiter op het witte paard, de wijnpers van Gods toorn zal treden: ‘Uit zijn mond komt een scherp zwaard waarmee hij de volken zal slaan, en hij zal hen met een ijzeren herdersstaf hoeden. Hij zal de wijnpers van de hevige woede van de almachtige God treden’. Dit gebeurt dus buiten de stad, zoals de profeet Joël had aangekondigd dat de volken zouden worden weggevoerd naar het dal van Josafat om daar te worden geoordeeld (Joël 4:2.12.14). Het oordeel veroorzaakt een enorm bloedbad op aarde. Jeruzalem heeft van het oordeel geen last, het gebeurt weliswaar vlakbij de stad maar toch buiten haar muren en poorten. Hier doemt meteen ook een nieuw Jeruzalem op, waar alle kwaad is buitengesloten (Op. 21:8.27; 22:15).

Openbaring 20: De satan, losgelaten uit zijn tijdelijke gevangenschap, organiseert een laatste stormloop. Volken uit alle windstreken weet hij te misleiden en te verzamelen voor de strijd. Johannes beschrijft als volgt wat er dan gebeurt: ‘Zij trekken op, over de hele breedte van de aarde, en omsingelen het kamp van de heiligen en de geliefde stad. Maar vuur uit de hemel daalt neer en verteert hen’ (Op. 20:9). Deze wereldwijde omsingelingsactie concentreert zich op één bepaald punt. Geestelijk gesproken is en blijft Jeruzalem het middelpunt van de aarde. Het legerkamp doet denken aan de verblijfplaats van het volk Israël in de woestijntijd; de geliefde stad is Jeruzalem, een woonplaats die zich vanouds mocht verheugen in Gods bijzondere liefde (Ps. 87:2-3; verg. Sir. 24:11). Toch schuiven het oude en het nieuwe Jeruzalem in elkaar, wanneer Johannes aan het eind van de wereldgeschiedenis de stad belegerd ziet. Er is immers sprake van ‘de heiligen’, met wie hier de nieuwtestamentische gelovigen worden aangeduid (verg. 20:6; 22:11). De geliefde stad, eerst in het nauw gebracht door de aardse machten van het kwaad en daarna vanuit de hemel bevrijd als bewijs van Gods liefde, kan het beste beschouwd worden als een voorlopige vorm van het nieuwe Jeruzalem.¹¹ Zij was de bruid, die gereedstaat voor de bruiloft van het Lam (Op. 19:6-9).

Vaak wordt de bruid uit hoofdstuk 19 geïdentificeerd met de gelovigen als Gods volk, maar in hoofdstuk 21 is het nieuwe Jeruzalem de bruid (Op. 21:2,9).¹² De gelovigen zijn de bewoners van het nieuwe Jeruzalem, ofwel de genodigden op de bruiloft van het Lam. Die bruiloft is het moment dat het nieuwe Jeruzalem op aarde gevestigd wordt en het Lam daar zijn intrek neemt. Deze interpretatie heeft als belangrijkste voordeel dat het beeld van de twee steden beter klopt.¹³ Jeruzalem, de bruid, vormt een contrast met Babylon, de hoer. De fraaie aankleding van Babylon (Op. 17:4-5) verbergt haar onrechtvaardigheid; **het nieuwe Jeruzalem wordt versierd met de rechtvaardige daden die de gelovigen hebben gedaan in de oude wereld.** De oproep om Babylon te verlaten (Op. 18:4) betekent niet dat men dakloos wordt, want er volgt een oproep om het nieuwe Jeruzalem binnen te gaan (Op. 21:27; 22:14).

Openbaring over het nieuwe Jeruzalem

¹¹ Verg. S. Janse, *Paulus en Jeruzalem: een onderzoek naar de heilshistorische betekenis van Jeruzalem in de brieven van Paulus* (Zoetermeer, 2000), 149.

¹² Contra Martin Hengel, ‘Die ‘auserwählte Herrin’, die ‘Braut’, die ‘Mutter’ und die ‘Gottesstadt’’, in: *La Cité de Dieu / Die Stadt Gottes*, ed. Martin Hengel e.a. (Tübingen, 2000), 245-285; Stephen Pattemore, *The People of God in the Apocalypse: discourse, structure and exegesis* (Cambridge, 2004), 208.

¹³ De beeldspraak uit Openbaring, waar wordt aangedrongen op een keus tussen twee steden, is onderscheiden van de beeldspraak bij Paulus. Zo terecht Barbara R. Rossing, *The Choice Between Two Cities: Whore, Bride, and Empire in the Apocalypse* (Harrisburg, 1999), 135-144. Het nieuwe Jeruzalem is Gods alternatief voor Babylon, aldus Richard Bauckham, *The Theology of the Book of Revelation* (Cambridge, 1993), 131-132. We horen de bruid zelf dan ook nieuwe stadsbewoners werven (Op. 22:17).

Hoe wordt het nieuwe Jeruzalem tot stand gebracht? De komst van een nieuwe hemel en een nieuwe aarde betekent dat de schepping vernieuwd wordt. Geen restauratie, reconstructie of renovatie van wat er al was, maar God komt een nieuwe wereld stichten. Het oude wereldbestel is voorbijgegaan, zegt Johannes, het heeft plaatsgemaakt voor een compleet nieuw wereldbestel, van een totaal andere kwaliteit (Op. 21:1b; verg. 20:11). Dan gaat de oude belofte uit Jesaja in vervulling, waar de HEER een fantastische scheppingsdaad in het vooruitzicht stelde die tot grote blijdschap zou stemmen en al het leed van dit leven zou doen vergeten. Daarbij is Jeruzalem het centrum van zijn heilswerk. 'Zie, Ik schep een nieuwe hemel en een nieuwe aarde. Wat er vroeger was raakt in vergetelheid, het komt niemand ooit nog voor de geest. Er zal alleen maar blijdschap zijn en groot gejuich om wat Ik schep. Ik **herschep** Jeruzalem in een jubelende stad en schenk haar bevolking vreugde. Dan zal ik over Jeruzalem jubelen en mij verblijden over mijn volk. Geen geweene of weeklaag wordt daar nog gehoord' (Jes. 65:17-18; verg. 66:22; 2 Petr. 3:13).

Het grote verschil tussen de oude en de nieuwe situatie zit in de zee: die is er niet meer. Dit punt wordt uitgewerkt in vers 4, waar nog meer wordt genoemd dat niet langer bestaat: geen dood, geen rouw, geen jammerklacht, geen pijn, want de eerste dingen zijn voorbijgegaan.¹⁴ Het is allemaal voorgoed voorbij. De zee, volgens Genesis 1 een essentieel bestanddeel van de huidige schepping, representeert in het boek Openbaring de machten van het kwaad (zoals het beest uit de zee: 13:1) en van de dood (20:13).¹⁵ Maar de Almachtige is in staat de zee droog te leggen, een weg banend voor zijn verlore volk, zodat men met vreugde en gejuich de stad Sion kan binnentrekken (Jes. 51:10-11). Door het droogleggen van de zee worden de machten van het kwaad en van de dood uitgebannen: ze hebben geen recht van bestaan meer. Zelfs een zee van verdriet blijkt verdwenen. Ook de vloek houdt op te bestaan (Op. 22:3). Vers 5 brengt de ontstane situatie onder woorden door een scheppingswoord uit de mond van degene die op de troon zit: Zie, Ik schep een nieuw heelal!¹⁶

Zo wordt ook ruimte geschapen voor een nieuw Jeruzalem. Johannes zag de heilige stad neerdalen vanuit de hemel, bij God vandaan. Blijkbaar bevond de heilige stad, door heidenen onder de voet gelopen en daarmee ontwijfd (Op. 11:1-2), zich niet langer op aarde maar was zij als het ware tijdelijk uitgeweken naar de hemel. Paulus spreekt over het hemelse Jeruzalem, onze moederstad (Gal. 4:26). Dit hemelse/nieuwe Jeruzalem daalde dus voor de ogen van Johannes op aarde neer. Zij was getooid als een bruid die zich mooi heeft gemaakt voor haar man en hem opwacht. Het bruiloftsfeest kan beginnen: de hemel op aarde!

Wat betekent de hemel op aarde concreet? Dat God hoogstpersoonlijk komt wonen onder de mensen. In het Oude Testament wordt dit gerealiseerd door Gods verbond met Israël. Het oudtestamentische motief van Gods aanwezigheid heeft drie fasen. 1. Bij de constitueren van het volk zegt de HEER: 'Ik zal in je midden verkeren; Ik zal jullie God zijn en jullie mijn volk' (Lev. 26:12). Wanneer Israël zich houdt aan de geboden, garandeert de Almachtige als hun God zijn blijvende aanwezigheid in hun midden, geconcentreerd in het heiligdom. 2. Bij het herstel van het volk zegt de HEER: 'Bij hen zal Ik wonen; Ik zal hun God zijn en zij zullen mijn volk zijn' (Ez. 37:27). Wanneer de breuk wordt geheeld tussen Israël en Juda, twee volksdelen die van elkaar gescheiden waren sinds het schisma van Jerobeam, zal hun God weer bij zijn complete volk wonen. **Zijn persoonlijke aanwezigheid geeft de herstelde eenheid een stevig fundament, zodat men niet weer uit elkaar groeit.** 3. Bij de uitbreiding van het volk zegt de HEER: 'Jubel, Sion, en verheug je, want Ik kom in jouw midden wonen –

¹⁴ G.K. Beale, *The Book of Revelation* [The New International Greek Testament Commentary] (Grand Rapids, 1999), 1041-1043.

¹⁵ Zie verder Jonathan Moo, 'The Sea That is No More: Rev 21:1 and the Function of Sea Imagery in the Apocalypse of John', *Novum Testamentum* 51/2 (2009), 148-167.

¹⁶ H.R. van de Kamp, *Openbaring: profetie vanaf Patmos* (Commentaar op het Nieuwe Testament) (Kampen, 2000), 454. Vgl. Jes. 43:18-19.

spreekt de HEER. Er komt een tijd dat vele volken zich bij mij zullen aansluiten. Zij zullen mijn volk zijn, en bij jou, Sion, zal Ik wonen' (Zach. 2:14-15a). Het wonen van God temidden van zijn volk, moeder Sion met haar dochters, krijgt internationale allure doordat vele niet-joodse volken zich bij Hem zullen aansluiten. Reden genoeg voor de dochters van Sion om het uit te jubelen.¹⁷

Deze fasering opent een hoopvol perspectief naar de toekomst, dat volgens het boek Openbaring gerealiseerd wordt bij de voltooiing van het volk. Dan betreft het niet Israël alleen, het herstelde Israël of het uitgebreide Israël. Het perspectief is internationaal en reikt wereldwijd. In Openbaring 21:3 klinkt een hemelse stem die zegt: 'God heeft zijn tent opgeslagen bij de mensen! Hij zal bij hen wonen, zij zullen zijn volk zijn en Hij zal [als hun God] bij hen zijn'. Dat God komt wonen bij de mensen (*meta toon anthroopoon*), gaat de hele mensheid aan. Ook onder Israël leefde het besef dat God zijn tent bij hen had opgeslagen om onder de mensen te zijn (Ps. 78:60). Daardoor werd het spreken van Openbaring al voorbereid.¹⁸ De Almachtige wil het middelpunt van de wereld zijn. Zijn verbond zal zich eens in volle omvang ontplooien, zodat zelfs de verenigde naties erin passen. Dit betekent niet dat iedereen welkom is in het nieuwe Jeruzalem (zie Op. 21:8,27; 22:15). Maar binnen het nieuwe bestel van hemel en aarde valt de wereldbevolking samen met Gods verbondsvolk.¹⁹

De inmiddels neergedaalde Godsstad moet door Johannes nauwkeurig geobserveerd worden. Zijn visionaire waarnemingen staan beschreven in Openbaring 21:9-22:5. Hij vertelt hoe hij in geestvervoering raakte en door een tolkengel, die hem alles uitlegde, verplaatst werd naar een hooggelegen uitzichtspunt. Vandaar kon hij de bruid van het Lam, het nieuwe Jeruzalem, goed zien. Hij beschrijft haar achtereenvolgens als prachtstad, lichtstad en hofstad.

Prachtstad Jeruzalem

Het nieuwe Jeruzalem schittert aan alle kanten. De schitterende pracht van edelstenen, vooral de kristalheldere en diamantachtige jaspis (waarmee Gods glorie op zijn hemelse troon vergeleken werd (Op. 4:3)), verbeeldt de luisterrijke aanwezigheid van God, waaraan deze stad haar unieke uitstraling te danken heeft. Ook de stadsmuur lijkt te zijn ingelegd met jaspis, ze ligt als een diamanten armband rondom de stad waar het alles glaszuiver goud is wat er blinkt.²⁰ De grondstenen van de stadsmuur zijn versierd met allerlei edelgesteente. De twaalf stadspoorten, die de muur onderbreken, doen vanwege hun openingen denken aan doorboorde parels: elke poort een parel op zich. Jeruzalem is een kostbare stad. Van glaszuiver goud ziet ook de bestrating eruit (verg. 1 Kon. 6:30); waarschijnlijk doelt Johannes op de hoofdstraat of het centrale stadsplein (de in vers 21b genoemde *plateia* (verg. Op. 22:2) vormt een contrast

¹⁷ Eigenlijk zijn het de dochters van Sion, die worden opgeroepen zich te verheugen over Gods vestiging in haar midden. Zie over de betekenis van deze uitdrukking: Michael H. Floyd, 'Welcome Back, Daughter of Zion!' *Catholic Biblical Quarterly* 70/3 (2008), 484-504.

¹⁸ H. de Jong, *Van oud naar nieuw: de ontwikkelingsgang van het Oude naar het Nieuwe Testament* (Kampen, 2002), 74.

¹⁹ In de handschriftentraditie is verdeeldheid over de vraag of het enkelvoud 'volk' (*laos*) dan wel het meervoud 'volken' (*laoi*) moet worden gelezen. Een oorspronkelijk enkelvoud ligt qua betekenis het meest voor de hand, tenzij men de voorkeur wil geven aan de moeilijkste lezing, want bij een meervoud zou het verbond uit zijn voegen barsten. Het enkelvoud sluit aan bij het profetische getuigenis over Gods éne volk (Jer. 31:33; Ez. 37:27; Zach. 9:8); sommige kopiïsten kunnen er om stilistische redenen een meervoud van hebben gemaakt, naar analogie van het voorafgaande woord *autoi*. Voor het meervoud 'volken' wordt in het vervolg steeds de term *ethnè* gebruikt (Op. 21:24,26; 22:2). Ook de laatste woorden in het Grieks zijn onzeker, zodat de nieuwere edities van Nestle-Aland de woorden *autoon theos* ('als hun God') tussen vierkante haken hebben gezet. De Willibrordvertaling ziet er een Immanuël-motief in en geeft het laatste zinsdeel als volgt weer: 'Hij, God-met-hen, zal hun God zijn'. Verg. Bruce M. Metzger, *A Textual Commentary on the Greek New Testament, Second Edition* (Stuttgart, 2004), 688-689; Bauckham, *Climax of Prophecy*, 310-313; Pattemore, *People of God in the Apocalypse*, 201.

²⁰ Van de Kamp, *Openbaring*, 469.

met de *plateia* van de grote stad waar de lijken van de twee getuigen onbegraven bleven liggen (Op. 11:8)). De combinatie van goud en edelstenen maakt deze stad tot een paradijselijk woonoord (Gen. 2:11-12; Ez. 28:13).

Met een gouden meetstok wordt het nieuwe Jeruzalem door de tolkengel opgemeten. De stad blijkt twaalfduizend stadie te tellen, zowel in de lengte als in de breedte als in de hoogte. Omdat de gebruikte maatvoering zowel mensen- als engelenmaat is, kunnen wij evenals Johannes de afmetingen narekenen²¹. Een stadie is de lengte van een stadion in de oudheid, ongeveer 192 meter.²² De oppervlakte van de stad zou volgens deze berekening 12.000 x 192 meter = 2300 kilometer in het vierkant bedragen, dus ruim 5 miljoen vierkante kilometer. Zo'n grondvlak is gelijk aan de grootte van de toenmaals bekende wereld.²³ Het nieuwe Jeruzalem blijkt een symmetrisch gebouwde en dus volmaakte wereldstad te zijn, die heel de aarde vult en alle naties onder haar inwoners telt. In vergelijking met het vierkante terrein dat gereserveerd moest worden voor de tempel volgens de profetie van Ezechiël (Ez. 45:2-3) heeft deze stad, van bovenaf neergedaald, nog een derde dimensie: de hoogte is gelijk aan de lengte en de breedte. **Het nieuwe Jeruzalem ziet eruit als een piramide.**

Veel uitleggers denken aan een kubus vanwege de kubusvormige heiligheidszaal uit de tempel van Salomo (1 Kon. 6:20), die in Openbaring is uitvergroot. Het nieuwe Jeruzalem, de stad zonder tempelgebouw, zou dan een gigantisch heiligdom voor God zijn. Toch wringt er iets in deze redenering. Allereerst stond de heiligheidszaal niet los van het heilige gedeelte van het tempelgebouw, dat als geheel geen kubusvorm had. Zou eigenlijk niet heel dat heilige gedeelte moeten worden uitvergroot? Bovendien wordt in vers 22 gezegd dat de stad geen tempel nodig heeft omdat God haar tempel is, samen met het Lam, dus niet omdat de stad zelf een tempel geworden zou zijn. Waarschijnlijk moeten we eerder aan een piramide dan aan een kubus denken. De piramidevorm suggereert namelijk de terrasvormige opbouw van een stad die tegen een helling gelegen is. Babylonische tempeltorens waren eveneens terrasvormig – moest het nieuwe Jeruzalem daarmee contrasteren, doordat zij in een vloeiende beweging van bovenaf neerdaalde?²⁴ **Hoe het ook zij, de heilige stad is de hemel die uitvloeit op aarde.**

Ondanks haar grootte is de heilige stad een veilige stad. Haar muur wordt gemeten op 144 el, zo'n 70 meter. Men is geneigd hierin een aanduiding van de dikte te zien en niet van de hoogte, maar de muur wordt in vers 12 'groot en hoog' genoemd. Bij een piramidevorm zou dat beter voorstelbaar zijn dan bij een kubusvorm. De muur heeft dezelfde functie als bij iedere terrasvormige stad: het is geen verdedigingsmuur maar markering van een beschermd en begrensd woongebied.²⁵ Aangezien in het metselwerk jaspis was verwerkt, wordt men bij de stadsring herinnerd aan Gods aanwezigheid. In het geheel van al die schitterende edelstenen valt tevens de vervulling te ontdekken van het in Jesaja beloofde eerherstel voor Jeruzalem. De HEER zal zich over zijn bruid ontfermen. 'Ongelukkige, zo opgejaagd en ongetroost. Met fijne leem zal Ik je stenen inleggen, op saffier zal Ik je grondvesten. Ik maak

²¹ Dit betreft de lengte van de el. In Ezechiël werd door de engel een ellemaat gehanteerd die een handbreed langer was dan gebruikelijk (Ez. 40:5). Openbaring rekent echter met de el zoals die onder mensen gangbaar is. Aldus J. de Vuyst, *Mensenzoon, mensengetal, mensenzielen, mensenmaat* (Kampen, 1988), 18-19. Wat volgens Openbaring bij de maatvoering geldt voor de el, kan ook op de stadie worden toegepast.

²² Walter Bauer, *Griechisch-deutsches Wörterbuch zu den Schriften des Neuen Testaments und der frühchristlichen Literatur* (6., völlig neu bearbeitete Auflage von Kurt und Barbara Aland) (Berlin, 1988), 1525-1526.

²³ Dieter Georgi, 'Die Visionen vom himmlischen Jerusalem in Apk 21 und 22', in *Kirche: Festschrift für Günther Bornkamm zum 75. Geburtstag*, eds. Dieter Lührmann und Georg Strecker (Tübingen, 1980), 351-372 [367].

²⁴ Beale, *Revelation*, 1074-1075.

²⁵ Van de Kamp, *Openbaring*, 463, 468. Het niet-ommuurde Jeruzalem dat Zacharia in een visioen te zien kreeg beeldt eveneens de beschermende aanwezigheid van God uit: Hij is vurige een muur rondom de stad (Zach. 2:5-9; vgl. 14: 1).

je torens van robijn, je poorten van beril, je muren van kostbare edelstenen' (Jes. 54:10-11). Zo wordt het nieuwe Jeruzalem gegarandeerd een prachtstad!

Lichtstad Jeruzalem

Bij de aanblik van het nieuwe Jeruzalem miste Johannes de tempel. Wat is een heilige stad zonder heiligdom als middelpunt? Het stadsbeeld van het aardse Jeruzalem werd juist beheerst door de tempel. Daar kwamen altijd pelgrims op af, Godzoekers uit heel de wereld. Maar een centraal heiligdom is overbodig geworden in de stad die tot gezamenlijke woonplaats van God en mensen was uitgeroepen. Zelfs de hemelse tempel die Johannes herhaaldelijk had gezien (Op. 7:15; 11:19; 14:15,17; 15:5,6,8; 16:1,17) krijgt geen plaats op aarde, wanneer God zijn tent temidden van mensen heeft opgeslagen. 'Maar een tempel zag ik niet in de stad, want God de Heer, de Almachtige, is haar tempel, met het Lam'. Door zijn persoonlijke tegenwoordigheid temidden van zijn volk zal de Heilige de rol van het centrale heiligdom in de toekomstige Godsstad vervullen.²⁶ Samen met het Lam, in Openbaring de titel voor Christus die zijn leven opofferde om de machten van het kwaad en de dood te overwinnen. Had Hij zichzelf niet veelbelovend een levende tempel genoemd (Joh. 2:19-21)?

Het nieuwe middelpunt, bestaande uit God en Godslam samen, blijkt een lichtpunt voor de hele samenleving te zijn. Er is sprake van een bijzonder soort stadsverlichting. Terwijl in het gevallen Babylon juist het licht was uitgegaan (verg. Op. 18:23), zal het nieuwe Jeruzalem een en al licht zijn. 'De stad heeft het licht van de zon en de maan niet nodig: over haar schijnt Gods luister, en het Lam is haar licht. De volken zullen in haar licht leven en de koningen op aarde betuigen daar hun lof' (Op. 21:23-24). Zon en maan zullen verbleken in het licht van Gods luisterrijke aanwezigheid, samen met Hem die zich het Licht voor de wereld noemde. Dit was al voorzeggd in de Jesaja-profetie over Sion als toekomstige lichtstad van de HEER: 'Overdag is het licht van de zon niet meer nodig, de glans van de maan hoeft je niet te verlichten, want de HEER zal je voor altijd licht geven en je God zal voor je schitteren' (Jes. 60:19). Was het vroeger de tempel die een stroom van bezoekers trok, de aantrekkingskracht van het nieuwe Jeruzalem is vooral het bijzondere licht dat daar schijnt. Nieuwe bewoners stromen toe en veroorzaken een ongekende bevolkingsaanwas. Jeruzalem wordt internationaal: moederstad voor de volken. De lichtstad is een wereldstad.

Deze internationale toestroom doet denken aan het samenstromen van de volken naar de Godsstad, zoals geprofeteerd werd in Jesaja 2:1-5. Het zijn volgens deze profetie de naties zelf, die zullen zeggen: Laten wij leven in het licht van de HEER. Verderop in Jesaja staan de profetische woorden die Johannes in vervulling ziet gaan: 'Sta op en schitter, je licht is gekomen, over jou schijnt de luister van de HEER. Duisternis bedekt de aarde en donkerte de naties, maar over jou schijnt de HEER, zijn luister is boven jou zichtbaar. Volken laten zich leiden door jouw licht, koningen door de glans van je schijnsel' (Jes. 60:1-3). De combinatie van deze twee teksten uit Jesaja in het boek Openbaring maakt duidelijk dat het licht niet slechts fungeert als een baken dat volken en koningen aantrekt, maar dat al die vreemde mensen ook daadwerkelijk willen leven in het licht van God, dat wil zeggen gehoorzaam zijn aanwezigheid zoeken.²⁷ Zo zullen de wereldleiders graag hun hulde en aanbidding bij wijze van geschenk voor Hem inbrengen in de heilige stad, het nieuwe Jeruzalem.²⁸

²⁶ Had Johannes mede op grond van het tempelvisioen uit Ezechiël 40-48 in het nieuwe Jeruzalem een tempel verwacht? Ezechiëls visioen loopt uit op een nieuwe stad, genaamd: 'De HEER is daar' (Ez. 48:35b). Juist door Gods blijvende aanwezigheid in de stad zonder tempel lijkt dit visioen in Openbaring te worden gerealiseerd.

²⁷ Bauckham, *The Climax of Prophecy*, 313-316. Dit is opmerkelijk omdat naties en vorsten in het boek Openbaring, evenals in Psalm 2, meestal optraden als vijanden (naties: Op. 11:2; 17:15; 18:3,23; 19:15; koningen der aarde: Op. 17:2,18; 18:3,9; 19:19).

²⁸ In vers 24 en 26 moet 'heerlijkheid [en eer]' (*doxa [kai timè]*) niet worden opgevat als materiële rijkdom of cultuurschatten, maar als lofprijzing in liturgische zin. Ten eerste vanwege het woordgebruik elders in

Nu wordt ook begrijpelijk waarom Johannes zoveel poorten zag in de stadsmuur. Er waren er twaalf in totaal: drie naar het oosten toe, drie naar het noorden toe, drie naar het zuiden toe en drie naar het westen toe. Dat symboliseert openheid aan elke kant, in alle vier de windrichtingen. Twaalf stadspoorten verschaffen het nieuwe Jeruzalem een maximale toegankelijkheid. Zij worden nooit gesloten maar staan constant open (Jes. 60:11); zelfs een nachtsluiting is onnodig omdat in het nieuwe wereldbestel geen nacht meer bestaat (Jes. 60:20; Zach. 14:7). Zo kunnen de toestromende aspirant-bewoners in de Godsstad opgevangen worden. Hoewel de twaalf engelen die fungeren als poortwachters duidelijk maken dat de stad geen vrije toegang heeft (Op. 21:27; verg. 22:19), lijken zij vooral geposteed te zijn om mensen te laten binnengaan in de stad (Op. 22:14). Het gaat om de voortdurende beweging van buiten naar binnen. De twaalf poorten zijn toegangspoorten!

Bewoners van het nieuwe Jeruzalem mogen Israël niet vergeten. Om de aartsvaders, voormannen van het volk tijdens het oude verbond, kan men nooit heen. Daarom waren op de poorten de namen van de twaalf stammen van Israël geschreven (Op. 21:12). Wie de stad binnentreedt, staat in heilshistorische continuïteit met Israël. Maar het vernieuwde Godsvolk staat ook open voor niet-joden. Tegelijkertijd droegen de grondstenen namelijk de namen van de twaalf apostelen van het Lam (Op. 21:14); zoals Paulus – de dertiende apostel – zegt, is de nieuwtestamentische gemeente gefundeerd op het evangelie dat zij in de wereld hadden verkondigd (Ef. 2:20). Twaalf stammen, twaalf apostelen: in Jezus Christus, degene die alle apostelen uitgezonden had en zelf qua afstamming behoorde tot Israël, vertegenwoordigen zij de eenheid van het oude en het nieuwe verbond. Onvergetelijk blijven zij, bij de grondslag zowel als bij de toegang, zodat hun namen in de toekomstige Godsstad vereeuwigd worden. Daar zal het éne volk van God, bestaande uit joden en niet-joden, een eeuwige woonplaats vinden. De katholiciteit van het nieuwe Jeruzalem staat naar alle richtingen open.

Hofstad Jeruzalem

Hoe is het gesteld met de leefbaarheid van het nieuwe Jeruzalem? Johannes krijgt veel groen te zien – niet in de omgeving maar geïntegreerd in de toekomstige stad zelf. Het groene hart van de stad wordt gevoed door een rivier met kristalhelder levenswater. Deze rivier ontsprong aan de troon van God en van het Lam (Op.22:1; namelijk in hun rol van ‘tempel’: Op.21:22), en stroomde dwars door de stad. Dit is een profetisch motief uit het Oude Testament: de aanzwellende tempelbeek uit Ezechiël 47 die leven brengt in de wijde omgeving, de bron die volgens Joël 4 ontspringt in het huis van de HEER, de waterstroom die vanuit Jeruzalem uitmondt in de zee, naar Zacharia 14, zowel in oostelijke richting (de Dode Zee) als in westelijke richting (de Middellandse Zee). Ook het Nieuwe Testament kent het motief van levend water: Jezus belooft dat in Johannes 4 zelf te zullen geven als een onuitputtelijke bron van heil voor wie in Hem gelooft. Zo blijkt de slagader van de stad een heilsrivier te zijn.

Maar we worden vooral herinnerd aan de uiterst vruchtbare hof van Eden, bevoeid door een rivier die zich tot vier stromen vertakte (Gen. 2:10-14). De toekomstige Godsstad brengt het paradijs terug! Ook de levenbrengende bomen, die zich in het visioen bevinden aan weerskanten van de rivier, geven uitdrukking aan het paradijsmotief. De levensboom lijkt zich te hebben vermenigvuldigd. Johannes ziet in het nieuwe Jeruzalem een hele rij levensbomen staan (in Op. 22:2 moet *xulon* als een collectief worden opgevat: ‘geboomte’), waarvan men als inwoner gerust de vruchten kan plukken. Ze hebben een spectaculaire vruchtbareheid, elke

Openbaring (Op. 4:9,11; 5:12-13; 7:12). Ten tweede omdat de heerlijkheid (*doxa*) van God uit het direct voorafgaande wordt beantwoord met de heerlijkheid (*doxa*) van volken en koningen. Ten derde vanwege het contrast met het directe vervolg: niets onreins zal de stad binnenkomen. Zie verder P.H.R. van Houwelingen, ‘De dom van Utrecht en de toren van Pisa’, *De Reformatie* 68/6 en 68/7 (1992), 113-116 en 138-140; vgl. Rieuwerd Buitenwerf, ‘Picasso in het nieuwe Jeruzalem?’ In *Lucht en leegte: columns over De Nieuwe Bijbelvertaling* (Heerenveen, 2004), 64-65.

maand opnieuw.²⁹ Bovendien zijn de bladeren geneeskrachtig, medicijn voor de mensheid, zodat ongeneeslijke ziekten eindelijk genezen kunnen worden (verg. Jes. 33:24). Hier gebeurt meer dan herstel van het verloren paradijs. Jeruzalem wordt een paradijselijke stad die de beginsituatie uit Genesis nog zal overtreffen. Wat Johannes te zien krijgt, is de ultieme vervulling van het tempelbeekvisioen uit Ezechiël: ‘Aan de oevers van de rivier zullen allerlei vruchtbomen opkomen, waarvan de bladeren niet zullen verwelken en de vruchten niet zullen opraken; elke maand zullen ze vrucht dragen. Het water stroomt immers uit het heiligdom. De vruchten zullen eetbaar zijn en de bladeren geneeskrachtig’ (Ez. 47:12).

Zo wordt de paradijsvloek veranderd in zegen: Er zal geen vloek meer zijn (Op. 22:3). De bedoeling is niet dat er in het nieuwe Jeruzalem niets meer zal zijn waarop een banvloek rust, zoals veel vertalingen suggereren, maar dat de goddelijke vloek zelf is weggenomen. In de profetie van Zacharia werd al beloofd dat Jeruzalem nooit meer zou worden bedreigd met vernietiging (namelijk vanwege haar zonden; Zach. 14:11). Geen mens wil zich in het nieuwe Jeruzalem meer tegen de Almachtige verzetten.³⁰ Integendeel: de aanwezigheid van de troon van God en van het Lam in de stad wijst op goddelijke koningsheerschappij, waarin het volk mag delen. Dan kan de doodstraf uit het paradijs, die als een vloek op het mensenleven rustte, opgeheven worden bij het geboomte van het leven. Vandaar de beide beloften die de paradijszegen voor de bewoners van het toekomstige Jeruzalem concretiseren: ‘Zijn dienaren zullen Hem vereren en Hem met eigen ogen zien, en zijn naam staat op hun voorhoofd’ (Op. 22:3b-4). ‘En zij zullen als koningen heersen tot in eeuwigheid’ (Op. 22:5b).

Nieuw-Jeruzalem als de ideale wereldstad

Johannes schetst een totaalbeeld van het nieuwe Jeruzalem waarin, zoals het voorgaande duidelijk maakte, veel oudtestamentisch materiaal is verwerkt. Dat zal bij de geadresseerden ongetwijfeld herkenning hebben opgeroepen. Tegelijkertijd moet bedacht worden dat de zeven gemeenten in Klein-Azië stadskerken waren. In de oudheid koesterde men de utopie van een ideale stad. Dat was bijvoorbeeld de plaats waar verschillende mensen in harmonie samenleven, waar orde heerst en burgerzin, waar een democratisch bestuur wordt uitgeoefend, waar voldoende leefruimte is met parken en tuinen, waar vrede en veiligheid zijn gewaarborgd. Het nieuwe Jeruzalem, wil het boek Openbaring zeggen, is de volmaakte stad waarnaar ieder mens verlangt. Laat men zich daarop oriënteren, niet op Athene of Rome. De stad van de toekomst is geen utopie, maar ook geen maakbare samenleving. Pogingen om op aarde al een nieuw Jeruzalem te construeren, zoals de wederdopers ooit streefden naar een christelijke heilsstaat in Münster, zijn gedoemd te mislukken.³¹ Realisering van de ideale wereldstad moet van de Almachtige verwacht worden, synchroon met de verwachting van een nieuwe hemel en een nieuwe aarde.

Van de Kamp noemt in zijn commentaar op Openbaring enkele sleutelwoorden voor het nieuwe Jeruzalem als ideale stad naar de gebruikelijke Grieks-Romeinse voorstelling. De volgende opsomming, die het voorgaande illustreert, is daaraan grotendeels ontleend:³²

- Integratie: een stad waarin verschillende naties versmelten tot één volk.

²⁹ Of we ons dit moeten voorstellen als een oogst van twaalf verschillende vruchten (Bauckham, *The Climax of Prophecy*, 316) is niet helemaal duidelijk. Het kan ook zijn dat ‘twaalf vruchten’ wordt uitgelegd in: ‘iedere maand zijn vrucht’. Zie voor het motief ‘vruchten plukken van de levensboom’ ook Op. 2:7; 22:14,19.

³⁰ Pierre Prigent, *L'Apocalypse de Saint Jean* (Commentaire du Nouveau Testament) (Genève, 2000), 483; Pilchan Lee, *The New Jerusalem in the Book of Revelation* (Tübingen, 2001), 291; Smalley, *Revelation*, 563-564.

³¹ Hoe de wederdopers Münster tot een soort *Christianopolis* wilden maken, binnen de beperkte mogelijkheden van een belegerde stad (1534-1535), wordt beschreven door Claus Bernet, *‘Gebaute Apokalypse’: die Utopie des Himmlischen Jerusalem in der Frühen Neuzeit* (Mainz, 2007), 91-116.

³² Van de Kamp, *Openbaring*, 481-483; vgl. Georgi, ‘Visionen’, 368-371; J. Nelson Kraybill, *Imperial Cult and Commerce in John's Apocalypse* (Sheffield, 1996), 211-214.

- Sacralisatie: geen aparte tempel maar wijding van de stad als geheel.
- Orde: een stad met symmetrische vormen, liefst rechthoekig of vierkant.
- Democratie: in de stad leven koningen als burgers en burgers als koningen.
- Communicatie: stadsplein en stadspoorten bieden ruimte voor ontmoeting.
- Milieubewustzijn: een groene stad, met haar eigen licht- en watervoorziening.
- Toegankelijkheid: de stad staat open voor internationale bevolkingsaanwas.

Het boek Openbaring biedt dus een hoopvol toekomstperspectief voor Jeruzalem als stad, **maar niet in nationalistische zin.** Veel van wat Johannes te zien kreeg was al door Israëls profeten voorgezegd. Toch gaat Nieuw-Jeruzalem alle verwachtingen te boven, wanneer Gods beloften worden vervuld. Het zijn de contouren van de eschatologische, internationale en ideale wereldsamenleving.

Afsluitende conclusies

Over de thematiek van Jeruzalem als eschatologische wereldstad, gezien vanuit de brief aan de Hebreëen en het boek Openbaring en tegen de achtergrond van het Oude Testament, kan ter afsluiting van deze bijdrage het volgende geconcludeerd worden:

1. Het Jeruzalem van de toekomst is de blijvende stad waarop iedereen zich in geloof moet oriënteren. Zij zal dan ook weer een heilige stad zijn. Die heiligheid, geschonken door Gods aanwezigheid in het heiligdom, was sinds haar verwoesting verdwenen. Jeruzalem had zichzelf namelijk ontheilgd door Gods gezalfde, Jezus Christus, te kruisigen; bij de verwoesting door de Romeinen werd de tempelstad vertrapt. Maar dankzij de grote Stedenbouwkundige verwachten wij een stad zonder tempel, waar Gods persoonlijke aanwezigheid garant staat voor heiligheid en veiligheid.
2. Het Jeruzalem van de toekomst wordt ons getoond als een **paradijselijk woonoord.** Hiermee is de ideale woonomgeving gerealiseerd, een wereldstad die hemel en aarde verbindt. **God bouwt niet van onderop, maar van bovenaf.** Het bijbelse gegeven dat God zijn tent opslaat onder de mensen waarborgt de continuïteit tussen de oude en de nieuwe wereld. Qua bevolkingssamenstelling is het toekomstige Jeruzalem internationaal. Alle volken passen erin. Daarom heeft deze stad ook wereldomvattende afmetingen en staan haar poorten uitnodigend open naar alle windstreken.
3. **Het Jeruzalem van de toekomst zal het paradijs niet slechts doen terugkeren maar zelfs overtreffen.** Er komt definitief een nieuw wereldbestel: een nieuwe hemel en een nieuwe aarde. Het eerste is voorbij: al ons leed voorgoed geleden, al onze tranen door Gods hand afgewist. Voor het kwaad en bedrivers van het kwaad biedt de Godsstad geen plaats. De afwezigheid van de zee maakt duidelijk dat alle machten van het kwaad en van de dood zijn uitgebannen. Zo verandert de paradijsvloek in zegen. Dan wordt Jeruzalem de ongedeelde hoofdstad van Gods eeuwige koninkrijk!

Prof.dr. P.H.R. van Houwelingen is hoogleraar Nieuwe Testament aan de Theologische Universiteit te Kampen. Hij schreef o.a. verschillende delen voor de reeks 'Commentaar op het Nieuwe Testament'.